

Apie pirmosios filosofijos tobulinimą ir substancijos sąvoką

Gottfried Wilhelm Leibniz

Iš lotynų kalbos vertė, įvadinį komentarą ir pastabas parašė *Kristijona Čerapaitė*

1694 m. kovą pirmajame moksliniame vokiškosios Europos žurnale *Acta Eruditorum* Gottfriedas Wilhelmas Leibnizas paskelbia trumpą straipsnį „De primae philosophiae emendatione, et de notione substantiae“ („Apie pirmosios filosofijos tobulinimą ir substancijos sąvoką“). Šiame straipsnyje, kurio vertimas į lietuvių kalbą pristatomas, Leibnizas apmąsto kelias esmines savo filosofijos nuostatas – visų metafizikos sąvokų nesupratimą sąlygojančią substancijos apibrėžimo problemą ir iš jos kylantį reikalavimą tokiam metafizikos projektui, kurio įgyvendinimas užtikrintų metafizikos aiškumą ir tikslumą. Tekste taip pat matomos Leibnizo dinamikos mokslo užuominos, nurodančios vidinius substancijos veikimo (t. y. iš prigimties substancijai būdingos jėgos) principus. Straipsnyje galima išžvelgti lakonišką būsimos Leibnizo filosofinės sistemos apmatą, kurios temas jis išsamiau eksplikuos straipsnyje „De Ipsa Natura“ („Apie pačią gamtą“), publikuotame *Acta Eruditorum* 1698 m. rugsėjį.

Straipsnyje „Apie pirmosios filosofijos tobulinimą ir substancijos sąvoką“ Leibnizas vartoja tris panašias, bet ne visai sinonimiškas sąvokas *potentia*, *vis* ir *virtutis*. Šių Leibnizo sąvokų vertimo į lietuvių kalbą tradicija nėra nusistovėjusi, tad lietuviški šių žodžių atitikmenys vertėjai tapo nemenku iššūkiu. Kilo klausimas, ar Leibnizas šias sąvokas vartojo nuosekliai, tačiau, siekiant išlaikyti originalaus teksto retoriką, jos prasmingai skiriamos. Kontekstas, kuriame Leibnizas vartoja sąvoką *potentia*, nurodo gebėjimą būti paveiktam – tai, kas nukreipta į substanciją iš išorės. Sąvoka *vis* Leibnizas siekia pabrėžti substancijai būdingo vidinio judesio esatį. Todėl pateikiamame Leibnizo teksto vertime skiriamos šios jo vartojamos sąvokos, žyminčios vis kitą substancijų veikimo pobūdį: *vis* – vidinė jėga, *virtutis* – prigimtinių pajėgumą, *potentia* – išorinę galią.

Jaučiu malonią pareigą padėkoti Daliai Andziulytei ir Nijolei Radavičienei, nuodugnia ir draugiška kritika padėjusioms tobulinti Leibnizo teksto vertimą, taip pat Dominykui Barusevičiui – už įkvepiančias išvalgas.

Versta iš:

Gottfried Wilhelm Leibniz. *Die philosophischen Schriften Bd. 4*,
Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag, 1978, p. 468–470.

APIE PIRMOSIOS FILOSOFIJOS
TOBULINIMĄ IR SUBSTANCIJOS
SĄVOKĄ

Kovas 1694, *Acta eruditorum*

Matau, kad dauguma besižavinčių matematiniais mokslais bodisi metafiziniais, nes anuose mato šviesą, o šiuose – tamsą. Manau, priežastis yra ta, kad, atrodytų, geriausiai visų pažintos bendrosios sąvokos dėl žmogiško mąstymo aplaidumo ir nenuoseklumo tapo dviprasmiškos ir miglotos, o įprastai minimi apibrėžimai net nėra nominaliniai, todėl nieko nepaaiškina. Be abejonės, ši yda prasiskverbė ir į kitas disciplinas, kurios yra architektoniškai pavaldžios pirmajai¹. Taigi vietoje aiškių apibrėžimų prikūrėme nereikšmingų skirčių, o vietoje tikrai universalių aksiomų – dalinių taisyklių, kuriose dažniau pasitaiko išimčių nei jas pagrindžiančių pavyzdžių. Vis dėlto žmonės kažkodėl visur vartoja metafizines išraiškas ir apsigauja tikėdami, kad supranta ką tik išmoko kalbėti. Akivaizdu, kad ne tik substancijos, bet ir priežasties, veiksmo, santykio, panašumo ir daugumos kitų bendrųjų terminų tikros ir vaisingos sąvokos paprastai lieka nesuprastos. Todėl neverta stebėtis, kad Aristotelio trokštamas ir ieškomas (ζητούμενη) pamatinis mokslas, paprastai vadinamas Pirmąja Filosofija, iki šiol liko vertas pastangų. Iš tiesų Platonas visuose dialoguose ieškojo sąvokų prasmės, tą patį darė Aristotelis knygoje, paprastai vadinamose *Metafizika*, bet atrodo, kad nedaug ką pasiekė. Vėlesni platonikai nuklydo į kalbos pramanus, o Aristotelio sekėjams, ypač scholastams, labiau rūpėjo kelti klausimus nei į juos atsakyti.

DE PRIMÆ PHILOSOPHIÆ
EMENDATIONE ET DE NOTIONE
SUBSTANTIÆ

Martii 1694, *Acta eruditorum*

Video plerosque, qui Mathematicis doctrinis delectantur, a Metaphysicis abhorrere, quod in illis lucem, in his tenebras animadvertant. Cujus rei potissimum causam esse arbitror, quod notiones generales, et quae maxime omnibus notae creduntur, humana negligentia atque inconstantia cogitandi ambiguae atque obscurae sunt factae; et quae vulgo afferuntur definitiones, ne nominales sunt quidem, adeo nihil explicant. Nec dubium est in caeteras disciplinas influxisse malum, quae primae illi atque architectonicae subordinantur. Ita pro definitionibus lucidis natae nobis sunt distinctiunculae, pro axiomatibus vere universalibus regulae topicae, quae saepe pluribus franguntur instantiis, quam juvantur exemplis. Et tamen passim homines Metaphysicas voces necessitate quadam adhibent, et sibi blandientes intelligere credunt, quae loqui didicere. Nec vero substantiae tantum, sed et causae, et actionis, et relationis, et similitudinis, et plerorumque aliorum terminorum generalium notiones veras et foecundas vulgo latere manifestum est. Unde nemo mirari debet, scientiam illam principem, quae Primae Philosophiae nomine venit et Aristoteli dicta est desiderata seu quaesita (ζητούμενη), adhuc inter quaerenda mansisse. Equidem Plato passim Dialogis vim notionum vestigat; idem facit Aristoteles in libris qui vulgo Metaphysici vocantur; multum tamen profecisse non apparet. Platonici posteriores ad loquendi portenta sunt lapsi; Aristotelicis, praesertim Scholasticis, movere magis quaestiones

¹ Leibnizas išskiria metafizikos pirmumą kitų disciplinų atžvilgiu. Kartu jis nurodo į savo konstruojamos architektoniškos tikrovės sampratą, t. y. tikrovės dėsningumą ir tinkama struktūra pasiekiamą didžiausią šio pasaulio reiškinių įvairovę. Čia ir toliau – vertėjos pastabos.

Mūsų laikais kai kurie įžymūs vyrai atkreipė dėmesį į Pirmąją Filosofiją, tačiau kol kas be didelio pasisekimo. Negaliu paneigti, kad Kartezijus atrado kai kuriuos reikšmingus dalykus ir pirmiausia teisingai sugrįžo prie Platono perskyros tarp proto ir juslių, o po to naudingai pritaikė Akademijos abejones. Tačiau tuoj pat dėl kažkokio nenuoseklumo ar savivalės jis nukrypo nuo tikslo ir, neatskyręs žinomo nuo nežinomo, neteisingai suvedė kūninės substancijos prigimtį į tįsumą. Tad apskritai nesuprastos substancijos prigimties priežastis buvo netinkamas sielos ir kūno santykio supratimas. Nepaaiškinęs vartojamų sąvokų jis tarsi kažkokiu šuoliu iškart puolė prie svariausių klausimų sprendimo – kiek jo *Metafiziniai apmąstymai* yra nutolę nuo tikrumo, niekas neparodo geriau kaip jo paties veikalas, kuriame, raginamas Mersenne² o² ir kitų, apmąstymus veltui matematikos apdaru norėjo aprengti. Matau, kad ir kiti įžvalgūs vyrai lieti ir nuodugniai svarstė kai kuriuos metafizikos dalykus, tačiau taip apsupo juos tamsybėmis, kad veikiau buvo pranašaujama nei įrodinėjama. Man išties atrodo, kad ne grynai matematiniuose, o būtent šiuose metafizikos dalykuose labiau reikia šviesos ir tikrumo. Juk svarbiausia matematikos klausimų sėkmės priežastis yra ta, kad jie pasitikrina ir pasitvirtina savaime, o metafizikoje šio privalumo stokojame. Taigi tarsi gija labirinte būtina tam tikra argumentavimo tvarka, kuri spręstų problemas ne blogiau, nei Euklido metodas sprendžia skaičiavimo klausimus, be to, išlaikytų kasdienei žmonių kalbai nenusileidžiantį aiškumą³.

curae fuit, quam finire. Nostris temporibus viri quidam insignes etiam ad Primam Philosophiam animum adjecere, non magno tamen hactenus successu. Cartesium attulisse aliqua egregia negari non potest, et recte inprimis Platonis studium revocasse abduccendi mentem a sensibus, et Academicas dubitationes utiliter subinde adhibuisse; sed mox inconstantia quadam vel affirmandi licentia scopo excidisse, nec certum ab incerto distinxisse, et proinde substantiae corporeae naturam in extensione praepostere collocasse, nec de unione animae et corporis probas comprehensiones habuisse, quorum causa fuit non intellecta substantiae natura in universum. Nam saltu quodam ad gravissimas quaestiones solvendas processerat, notionibus ingredientibus non explicatis. Unde quantum absint a certitudine Meditationes ejus Metaphysicae, non aliunde magis apparet, quam ex scripto ipsius, in quo, hortatu Mersenni et aliorum, Mathematico eas habitu vestire voluerat frustra. Video et alios viros acumine praestantes attigisse Metaphysica, et nonnulla profunde cogitasse, sed ita involvisse tenebris, ut divinare magis appareat, quam demonstrare. Mihi vero in his magis quam in ipsis Mathematicis, luce et certitudine opus videtur, quia res Mathematicae sua examina et comprobationes secum ferunt, quae causa est potissima successus, sed in Metaphysicis hoc commodo caremus. Itaque peculiaris quaedam proponendi ratio necessaria est, et velut filum in Labyrintho, cujus ope non minus quam Euclidea methodo ad calculi instar quaestiones resolvantur, servata nihilominus claritate, quae nec popularibus sermonibus quicquam concedat.

² Marinas Mersenne'as (1588–1648) – prancūzų polimatas, matematikas, katalikų kunigas, daręs reikšmingą įtaką tuomečiam mokslo pasauliui, intensyviai susirašinėjęs su R. Descartes'u, T. Hobbesu, G. Galilei'umi ir W. G. Leibnizu.

³ Ši argumentavimo tvarka – Leibnizo *ars characteristica* projektas, kurio įgyvendinimas užtikrintų neabejotiną samprotavimo tikslumą. Leibnizas mano, kad kalba kaip mąstymo forma atliepia ir tikrovės struktūrą, todėl kiekvienam tikrovės elementui (substancijai) galime priskirti jį nurodantį ženklą. Vėliau, sukūrę tinkamą metodą, galime atlikti tų ženklų rekombinaciją ir iš tikrovės išvesti dar nežinomas tiesas (pasiekti *ars inventiendi*).

Šio dalyko svarba pirmiausia paaiškėja iš mano siūlomos *substancijos sąvokos*, kuri yra tokia vaisinga, kad iš jos išvedamos pamatinės tiesos net apie Dievą, protus ar kūnų prigimtį. Šios tiesos iš dalies yra žinomos, bet nepakankamai įrodytos, kol kas iš dalies nepažintos, bet teikiančios ypatingą naudą kitiems mokslams. Padėdamas suprasti šį dalyką pasakysiu, kad tikrosios *substancijos sąvokos* supratimą apšviečia *jėgos* (*virium*) arba *pajėgumo*⁴ (*virtutis*) sąvoka (ką vokiečiai vadina *Kraft*, prancūzai – *la force*), kuriai išaiškinti paskyriau ypatingą *dinamikos* mokslą. Mat aktyvi jėga (*vis activa*) skiriasi nuo mokyklose plačiai žinomos gryniosios galios (*potentia nuda*), kadangi scholastų aktyvi galia arba gebėjimas yra ne kas kita, kaip tik veikimo galimybė, kurios veiksmumui sužadinti reikia išorinės paskatos ar stimulo. Tačiau aktyvi jėga pati siekia veikti⁵ (*conatum involvit*) – apima veikimą arba *έντελέχειαν* ir jau yra tarp veiksmumo gebėjimo ir paties veiksmo. Taigi, pašalinus kliūtį ji veikia pati ir jai nereikia pagalbos. Tai galima iliustruoti sunkaus pakabinto svarmens ar įtempto lanko pavyzdžiais. Mat nors sunkis ar tamprumas gali būti mechaniškai paaiškinti eterio judėjimu, galutinė materijos judėjimo priežastis yra sukūrimo metu kiekvienam kūnui suteikta jėga, kurią įvairiai apriboja ir suvaržo kūnų susidūrimai gamtoje. Sakau, kad visose substancijose slypi šio veiksmumo pajėgumas, o iš jo visada kyla koks nors veikimas. Todėl pati kūninė substancija (ne mažiau nei dvasinė) niekada nesiliauja veikti. Atrodo,

Quanti autem ista sint momenti, inprimis apparebit *ex notione substantiae*, quam ego assigno, quae tam foecunda est, ut inde veritates primariae, etiam circa Deum et mentes, et naturam corporum, eaeque partim cognitae, sed parum demonstratae, partim hactenus ignotae, sed maximi per caeteras scientias usus futurae consequantur. Cujus rei ut aliquem gustum dem, dicam interim, notionem *virium* seu virtutis (quam Germani vocant *Krafft*, Galli *la force*) cui ego explicandae peculiarem *Dynamicas* scientiam destinavi, plurimum lucis afferre ad veram *notionem substantiae* intelligendam. Differt enim vis activa a potentia nuda vulgo scholis cognita, quod potentia activa Scholasticorum, seu facultas, nihil aliud est quam propinqua agendi possibilitas, quae tamen aliena excitatione et velut stimulo indiget, ut in actum transferatur. Sed vis activa actum quendam sive *έντελέχειαν* continet, atque inter facultatem agendi actionemque ipsam media est, et conatum involvit; atque ita per se ipsam in operationem fertur; nec auxiliis indiget, sed sola sublacione impedimenti. Quod exemplis gravis suspensi funem sustinentem intendentis, aut arcus tensi illustrari potest. Etsi enim gravitas aut vis elastica mechanice explicari possint debeantque ex aetheris motu, ultima tamen ratio motus in materia est vis in creatione impressa, quae in unoquoque corpore inest, sed ipso conflictu corporum varie in natura limitatur et coeretur. Et hanc agendi virtutem omni substantiae inesse ajo, semperque aliquam ex ea actionem nasci; adeoque nec ipsam substantiam corpoream (non magis quam

⁴ Neaišku, kodėl čia Leibnizas skiria sinonimiškas sąvokas *virium* ir *virtutis*. Tikėtina, kad Leibnizas brėžia skirtumą tarp jėgos pobūdžių (žr.: *Specimen Dynamicum* (1695)). Dėl to *virium* verčiamas kaip jėga, o *virtutis* verčiamas ne tiesiogine prasme, t. y. ne kaip vyriškumas, stiprybė ar galybė, o kaip sugebėjimas veikti, t. y. vidinis pajėgumas.

⁵ Šį siekį (arba pastangą) Leibnizas detaliau eksplikuoja savo dinamikos teorijoje. Žr. *Dynamica de potentia* (1689–1690), *Specimen Dynamicum* (1695).

kad to veiksnūmū pakankamai nesuprato tie, kuriems kūno esmė yra tik tįsumas ar neskvarbumas ir kuriems atrodė, kad kūną patiriame kaip esantį ramybės būsenos. Iš mūsų apmąstymų paaiškėja, kad viena sukurta substancija iš kitos sukurtoji substancijos priima ne pačią veikimo jėgą, o vien tik jau egzistuojančią pastangą (*nisus*) ar veiksnūmū pajėgumū ribas ir nuostatas. Dabar to pakaks ir nesiimsime kitų dalykų, kurie pravers sprendžiant sudėtingą substancijų tarpusavio sąveikos problemą ateityje⁶.

spiritualem) ab agendo cessare unquam; quod illi non satis percepisse videntur, qui essentiam ejus in sola extensione, vel etiam impenetrabilitate collocaverunt, et corpus omnimode quiescens concipere sibi sunt visi. Apparebit etiam ex nostris meditationibus, substantiam creatam ab alia substantia creata non ipsam vim agendi, sed praexistentis jam nisus sui, sive virtutis agendi, limites tantummodo ac determinationem accipere; ut alia nunc taceam ad solvendum illud problema difficile, de substantiarum operatione in se invicem, profutura.

⁶ Žr. *Naujoji substancijų prigimties ir bendravimo, taip pat ryšio, esančio tarp sielos ir kūno, sistema* (1695).